

УДК 342.731

М. І. МАРЧУК,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри державно-правових дисциплін**факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання**Харківського національного університету внутрішніх справ,***А. М. ЛИМАР,***курсант**факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВО ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

Висвітлено проблеми законодавчого забезпечення та реалізації права людини на свободу світогляду і віросповідання в Україні. Досліджено історію його становлення та закріплення у законодавстві України. На підставі визначених особливостей правового унормування даного інституту зроблено висновок про необхідність розроблення нового закону з указаної проблематики.

Після розпаду Радянського Союзу в Україні відбулося переосмислення базових людських цінностей. Це стосується також відносин церкви (релігійних організацій) і держави як складової права людини на свободу світогляду та віровизнання, одного з фундаментальних природних прав людини. Тому не випадковим є те, що реалізація права на свободу світогляду і віровизнання національно-правових стандартів є важливим критерієм оцінки демократичності держави.

Встановлення цивілізованих відносин із релігійними організаціями відіграє особливу роль в процесі розбудови України. І держава, і релігійні організації обопільно зацікавлені у співпраці. Проте такі відносини мають реалізовуватись передусім у правовому полі, тобто шляхом визначення прав і обов'язків релігійних організацій на законодавчому рівні – через прийняття ефективного закону у сфері свободи совісті та віросповідання, видання відповідних підзаконних нормативних актів для деталізації норм та положень Конституції та законів, адже від налагодження відносин держави з релігійними організаціями багато в чому залежить стабільність і подальший розвиток України. Залежно від того, як розвиватимуться відносини держави і церкви (релігійних організацій), українське суспільство набуде більшої або меншої консолідованості [1]. Саме тому кожна демократична держава прагне втілити в національному законодавстві загальнолюдські цінності, які передбачені в різних міжнародно-правових актах. Відповідно до цього і наша держава, ставши на шлях незалежності, активізувала процеси визнання прав людини й впро-

вадження ефективних юридичних засобів їхньої реалізації та захисту. Серед таких цінностей невід'ємною частиною є право людини на свободу світогляду та віросповідання.

В Україні найбільш ґрунтовні наукові дослідження законодавства про свободу совісті проведено В. Гасвою та В. Малишком, загальнотеоретичні проблеми юридичного забезпечення свободи віросповідання людини – Л. Ярмол. Адміністративно-правові проблеми регулювання свободи совісті досліджує в дисертаційній роботі І. Компанієць. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання досліджено Г. Сергієнко. У наведених дослідженнях частково розглядалися проблеми конституційних прав людини в релігійній сфері. Проте комплексного наукового дослідження проблем конституційного права людини на свободу світогляду і віросповідання вченими-юристами не проводилося. Це свідчить про те, що дослідження теоретичних питань конституційного права людини на свободу світогляду і віросповідання є **актуальним** напрямом сучасної юридичної науки, зокрема науки конституційного права.

Метою даного дослідження є з'ясування теоретичних, законодавчих та практичних проблем організаційно-правового механізму конституційно-правового регулювання права людини на свободу світогляду і віросповідання.

Церква є одним із інструментів або способів консолідації населення. За характером відносин держави і церкви, а також правового регулювання та забезпечення прав і свобод людини в релігійній сфері в сучасний період Україну

можна віднести до демократичних країн, в яких функціонують багато релігій та вірувань. Характерним є і процес зростання кількості релігійних організацій та громад за роки незалежності України, кількість яких досягла 30 тисяч. Водночас слід зазначити, що до останнього часу питання конституційного права людини на свободу світогляду та віросповідання в нашій країні залишається найменш дослідженими. В українській юридичній та релігієзнавчій літературі їм надається переважно тільки загальна характеристика. Українські конституціоналісти розглядають дані питання переважно в контексті конституційно-правового статусу людини поряд з іншими його елементами.

Конституційне право на свободу світогляду і віросповідання є складовою системи конституційних прав і свобод людини і певною мірою формується як конституційно-правовий інститут, який у широкому розумінні можна розглядати як складову правової системи України в цілому. Поряд із цим практичне дотримання прав людини в релігійній сфері, в тому числі права людини на свободу світогляду і віросповідання, є однією із глобальних проблем сучасного суспільного розвитку, що потребує вжиття заходів як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Приєднання України до міжнародних договорів універсального і регіонального характеру, в яких, окрім іншого, закріплюється право особистості на свободу думки, совісті й релігії, було першим необхідним кроком щодо визнання цього права на державному рівні. Закріплення права людини на свободу світогляду і віросповідання у ст. 35 Конституції України [2] та інших внутрішньодержавних законодавчих актах України стало другим важливим кроком щодо його утвердження в суспільній свідомості й житті країни.

Наступний щабель у врегулюванні відносин, пов'язаних із свободою совісті і діяльністю релігійних організацій після Основного Закону посідає базовий Закон України, який був прийнятий 23 квітня 1991 р. [3]. Від часу його прийняття до нього неодноразово вносилися зміни (8 разів, останні зміни були внесені 16 січня 2003 р.). Крім цього, не можна не згадати про законопроекти, які були зареєстровані протягом 2006–2008 років. Їх запропоновано поділити на чотири категорії [4]:

1) законопроекти, спрямовані на вирішення нагальних питань забезпечення свободи, совісті та діяльності релігійних організацій, подальшу гармонізацію державно конфесійних відносин;

2) законопроекти, спрямовані на обмеження свободи совісті;

3) законопроекти, які декларативно спрямовані на вирішення проблем і питань у галузі державно-конфесійних відносин, проте на практиці не досягають цього;

4) законопроекти, присвячені іншим питанням.

Так, до першої групи можна віднести:

– законопроект від 30 червня 2006 р. № 1101 В. Стретовича, законопроект від 4 жовтня 2006 р. № 2160 О. Турчинова, а також законопроект від 30 жовтня 2006 р. № 2426 Р. Лук'янчука, О. Турчинова та Я. Сухого щодо надання релігійним організаціям права постійного користування земельними ділянками із земель державної та комунальної власності;

– законопроект від 30 серпня 2006 р. № 2020 В. Стретовича, законопроект від 12 січня 2007 р. № 3160 В. Стретовича, В. Марущенко, В. Малишева щодо надання релігійним організаціям права на заснування загальноосвітніх навчальних закладів;

– законопроект від 15 грудня 2006 р. № 2758 О. Боднара та О. Турчинова щодо визначення мораторію на приватизацію майна культового призначення, яке перебуває в державній та комунальній власності;

– законопроект від 25 січня 2007 р. № 2895 В. Марущенка щодо внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу з метою дотримання таємниці сповіді.

Усі наведені вище законопроекти були відхилені, окрім законопроекту № 3160, який був підготовлений профільним Комітетом з питань аграрної політики та земельних відносин до розгляду в другому читанні.

До другої групи належать законопроекти О. Фельдмана (від 26 січня 2007 р. № 3035) та Г. Москаля (від 21 квітня 2008 р. № 2419). Перший із них допускав обмеження свободи світогляду та віросповідання, та не давав вичерпного пояснення, як застосовується дане обмеження, другий був спрямований проти діяльності релігійних культів деструктивного типу та тоталітарних сект.

До третьої групи можна віднести законопроекти від 12 січня 2007 р. № 2895 Г. Савосіна та від 25 грудня 2007 р. № 1276 Ю. Зубко і Р. Ткача.

Четверта група охоплює низку законопроектів різних авторів, присвячених посиленню покарання винних у розпаленні міжнаціональної та міжрелігійної ворожнечі.

Слід зазначити, що до системи норм, котрі регулюють аналізоване право, входять також інші нормативно-правові акти, в яких визначено юридичні засоби, що сприяють реалізації і захисту права людини на свободу світогляду та

віросповідання (наприклад Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» (у редакції від 18 лютого 1999 р.) [5], Закон України «Про освіту» (в редакції від 23 березня 1996 р.) [6].

До системи норм, які регулюють право на свободу світогляду і віросповідання, входять також чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України і які відповідно до Конституції є частиною національного законодавства. Сюди передусім потрібно віднести Міжнародний пакт про громадянські й політичні права [7] і Конвенцію про захист прав людини і основних свобод [8]. Можна констатувати, що в системі законодавства нашої держави сформована сфера норм, котрі стосуються свободи світогляду та релігійних організацій і можна вести мову про наявність цілого інституту законодавства, котрий є основою юридичного забезпечення свободи світогляду і віросповідання.

Чинне законодавство України про свободу світогляду та віросповідання ґрунтується на таких принципах:

- рівноправність громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії. Громадяни є рівними перед законом і мають однакові права в усіх галузях суспільного життя (ст. 24 Конституції України, ст. 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»);

- жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова, і всі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом (ч. 3 ст. 35 Конституції України, ч. 4 ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»);

- відокремлення церкви і релігійних організацій від держави (ч. 3 ст. 35 Конституції України, ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»);

- відокремлення школи від церкви та релігійних організацій (ч. 3 ст. 35 Конституції України, ч. 4 ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», ст. 9 Закону України «Про освіту»);

- кожен має право мати, приймати, змінювати релігійні переконання чи не сповідувати жодної релігії, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди (ч. 1 ст. 35 Конституції України, ч. 1 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»).

Таким чином, можна зазначити, що елементи свободи світогляду та віросповідання в Україні, які побудовані на вищенаведених принципах, загалом відповідають елементам свободи віросповідання, які розкриті в міжнародних актах з питань прав людини [6, с. 58–59]. Тому дослід-

ники даної тематики вказують, що Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» є одним із найкращих і найдемократичніших у нашому регіоні [9; 10]. Хоча потрібно зазначити, що існують також судження про те, що вважати Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» одним із «найдемократичніших в Європі та в цілому світі» – більше ніж міф, і що цей профільний український закон, який регулює державно-церковні відносини, був фактично скалькований з «горбачовського» союзного закону 1990 р., який на час свого схвалення хоч і мав низку недоліків, та все ж таки знаменував величезний прогрес у царині релігійної свободи, оскільки законодавчо закріпив завершення епохи воєнничого атеїзму [11]. Загалом же можна констатувати, що за минулі 20 років незалежності України у нас було створено правову базу для реалізації права людини на свободу світогляду та віросповідання, яка позитивно вплинула на розвиток державно-конфесійних відносин, дала змогу релігійним організаціям розгорнути активну проповідницьку, просвітницьку та благодійну діяльність на благо українського народу та відродження його духовності, сприяла розвитку мережі релігійних організацій (так, у 1991 р. в Україні було всього 13200 тис. релігійних громад, які представляли більше 20 конфесій [12], станом на 1 січня 2011 р. – 30670 громад, які представляють більше 100 конфесій [13]). Така динаміка релігійно-церковних процесів в Україні свідчить, що за короткий проміжок часу в її правовому просторі з'явилося багато нових суб'єктів правовідносин, і не викликає жодних сумнівів, що законодавче забезпечення свободи совісті та діяльність релігійних організацій є живою матерією, яка має еволюціонувати до розвитку суспільних відносин, що впливають на зазначену сферу.

Як було зазначено, профільний Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» був прийнятий Верховною Радою УРСР 23 квітня 1991 р. і хоча до нього вносили зміни та доповнення, проте загалом цей законодавчий акт можна вважати досить стабільним для загалом динамічного правового поля України. Проте зауважимо, що після вступу України до Ради Європи і прийняття Конституції України й нового Цивільного кодексу України низка принципових положень закону застаріла.

Крім цього, серед головних вад закону вважаємо те, що він містить забагато декларативних норм і недостатньо регулює конкретні види відносин між релігійними організаціями та державою, між релігійними організаціями та їх членами, а також відносини релігійних організацій

між собою [14]. Наслідком такої декларативності основного акта національного законодавства у сфері релігійної свободи є те, що чимало правовідносин у релігійній сфері регулюються на адміністративному рівні, що ставить релігійні організації в залежність від державних чиновників різного рівня.

Процес формування релігійних вірувань відбувався як за національною ознакою, так і під впливом світових релігій, таких, як буддизм, християнство, іслам та низка інших, які набули поширення в багатьох країнах, у тому числі на території України.

Усе це викликало необхідність створення відповідних умов щодо правового регулювання та забезпечення прав і свобод людини у сфері релігійних відносин як на національному, так і на міжнародному рівнях. Тож здійснення права на свободу віросповідання може обмежуватися законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей (ч. 2 ст. 35 Конституції України, ч. 4 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»).

Список використаної літератури

1. Ніколаєнко Н. Функції релігії та їх зв'язки з охоронно-правничими і функціями держави: історичний аспект [Електронний ресурс] / Н. Ніколаєнко. – Режим доступу: <http://experts.in.ua/baza/analytic/detail.php?ID.=17774>.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про свободу совісті та релігійні організації : закон України від 23 квіт. 1991 р. № 987-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
4. Решетніков Ю. Законодавче забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій: стан, тенденції, проблеми [Електронний ресурс] / Ю. Решетніков. – Режим доступу: <http://www.risu.org.ua/ukr/religion.and.society/analysis/article;22388>.
5. Про внесення змін до Закону «Про альтернативну (невійськову) службу» : закон України від 18 січ. 1999 р. № 437-XIV // Відомості Верховної Ради України – 1999. – № 15. – Ст. 86.
6. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту» : закон України від 23 берез. 1996 р. № 100/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 21. – Ст. 84.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ООН, 1966) // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. – К. : Юрінформ, 1992. – С. 36–63.
8. Конвенция о защите прав и основных свобод (Совет Европы, 1950) // Действующее международное право : в 3 т. Т. 2 / сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М. : Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права, 1997. – С. 108–124.
9. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження) : монографія / Л. В. Ярмол. – Л. : Світ, 2006. – 192 с.
10. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Перша щорічна доповідь Уповноваженого з прав людини [Електронний ресурс] / Н. І. Карпачова. – Режим доступу: http://ombudsman.kiev.ua/d_05_3.htm.
11. Друзенко Г. Несвоєчасний законопроект [Електронний ресурс] / Г. Друзенко // Юстиніан. – 2007. – № 3. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id.=2599>.
12. Моргун В. А. Суспільно-політичні проблеми розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні: історичний аспект [Електронний ресурс] / В. А. Моргун. – Режим доступу: http://www.masters.donntu.edu.ua/ghistory/biblio/mono_4_2.html.
13. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2011 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2011>.
14. Експертний висновок Центру порівняльного права при Міністерстві юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.religionslaw.kiev.ua/minust.shtm>.

Надійшла до редколегії 11.03.2012

МАРЧУК Н. И., ЛИМАР А. Н. ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА СВОБОДУ МИРОВОЗЗРЕНИЯ И ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ В УКРАИНЕ

Освещены проблемы законодательного обеспечения и реализации права человека на свободу мировоззрения и вероисповедания в Украине. Исследована история его становления и закрепления в законодательстве Украины. На основании определенных особенностей правового нормирования данного института сделан вывод о необходимости разработки нового закона по указанной проблематике.

MARCHUK M., LYMAR A. HUMAN RIGHT FOR FREEDOM OF CONSCIENCE AND BELIEF IN UKRAINE

Problems of the legislative provisions and implementation of human right for freedom of conscience are highlighted. History of its development and enshrinement in the legislation of Ukraine is explored. Based on discovered features of legislative regulation of the given institute the necessity of a new law regulating aforementioned problems is concluded.